

ГОНЧАРЕНКО МАКСИМ ЕДУАРДОВИЧ

УДК 72.01

СТАНОВЛЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ АРХІТЕКТУРИ
УКРАЇНИ
(кінець ХІХ - початок ХХ століть)

18.00.01 - Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата архітектури

Дисертацією є рукопис.
Робота виконана в Державному
архітектурі і містобудування (НДІТ
архітектурі та житлової політики Укр

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00761817 (U)

12.01
22.02.4
Науковий керівник: кандидат архітектурі, доктор філософії,
НИКІТІН Володимир Абрамович,
завідуючий кафедрою гуманітарних дисциплін
Міжнародної академії бізнесу та банківської справи,
м. Тольятті, консультант міжнародного центру
перспективних досліджень у м. Києві.

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, професор
ТИМОФІЄНКО Володимир Іванович,
завідувач сектору Інституту мистецтвознавства,
фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського
Національної академії наук України;
кандидат архітектурі,
КОЛОСОК Богдан Віталійович,
старший науковий співробітник, зав. сектором Центру
пам'ятокознавства НАН України та Українського
товариства охорони пам'яток історії та культури.

Провідна установа: Харківський державний технічний університет будів-
ництва та архітектурі Міносвіти України.

Захист відбудеться "02" Березня 2000 року о 14⁰⁰ годині на
засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.103.01 в Академії образотворчого
мистецтва і архітектурі за адресою: 04053, м. Київ, Вознесеньський узвіз, 20.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Академії
образотворчого мистецтва і архітектурі.

Автореферат розісланий "01" лютого 2000 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Белічко Ю.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Історія архітектури України являє собою невід'ємну складову української науки та культури і водночас є одним із шляхів пізнання їх витоків, особливостей, сутності. Як окремий напрямок історико-культурних досліджень вона почала формуватися у кінці XIX століття. Але праці з історії архітектури протягом значного часу залишалися маловідомими з причин довготривалої підпорядкованості української науки російській імперській науці. Аналіз цих праць на сучасному етапі свідчить про існування різних підходів до об'єкту та предмету дослідження, різних оцінок тих чи інших явищ в українській архітектурі того періоду. Між тим, у нових історичних умовах здобуття Українською державою незалежності, коли відбувається процес переусвідомлення її як національно-культурного феномену, надзвичайно важливо узагальнити досвід історико-архітектурних досліджень України кінця XIX - початку XX століть, визначити місце історико-архітектурної науки в усій сукупності національно-культурного українського феномену. Дана дисертаційна робота присвячена спробі проаналізувати той внесок, який зробили у вивчення проблеми дослідники історії архітектури України, розглянути і оцінити історико-архітектурну літературну спадщину, встановити методику подальшого дослідження подібних праць.

Перші спроби узагальнення напрацьованого наукового досвіду з історії архітектури знаходимо в працях кінця XIX - початку XX століття. Однією з них є робота Г.Павлуцького "Деревянные и каменные храмы" (1905). У цій праці автор аналізує загальні концепції з історії української архітектури Л.Даля, В.Суслова, О.Уварова, узагальнює досвід досліджень В.Антоновича, М.Каманіна, О.Левицького, Є.Сіцінського, В.Щербаківського, В.Щербини та ін. Подаючи різні погляди на українську архітектуру та її витoki, Г.Павлуцький висуває думку про її місцеве (автохтонне) походження.

У більшості праць цього періоду досягнення дослідників історії архітектури України в той чи інший спосіб висвітлюються як огляд вивченості досліджуваного питання. В них фіксуємо різні підходи: від побіжного огляду, як у згаданій праці Г.Павлуцького, до детального аналізу поглядів попередників. Наприклад, у роботі М.Драгана "Українські дерев'яні церкви. Генеза і розвій форм" (1937). Сформульовані і проаналізовані підходи попередників до конкретних питань та проблем історії архітектури України. Тут також можна відзначити певний систематизаційний підхід до аналізу досвіду попередників

досліджень у працях Д.Антоновича, В.Залозецького, К.Мокловського, Т.Обмінського, Г.Павлуцького, В.Січинського, Й.Стржиговського, Ф.Шміта, В.Щербаківського, Б.Януша та ін. - вони проаналізовані за підходами, концепціями, використаними засобами.

Узагальнення та оцінки досягнень історико-архітектурних досліджень України кінця XIX - початку XX століть можна знайти в працях вчених середини XX століття. Так, в роботі І.Врони "Пред-революционная архитектура Украины. Конец XIX - начало XX века" (1946, рукопис) проаналізовано розвиток архітектури в Україні зазначеного періоду в багатьох аспектах: будівництво, реставрація, розвиток жанрів та стилів, шкіл, історичних та теоретичних досліджень. Прикладом масштабного розгляду досягнень попередників також може бути "Історія українського мистецтва" В.Січинського (1956, видана у Нью-Йорку). Автор аналізує праці вчених Російської імперії, роботи іноземних дослідників, в тому числі представників української діаспори, та деякі дослідження, виконані в СРСР.

В історико-архітектурних працях, що були видані в УРСР у другій третині XX століття, елементи історіографічної роботи присутні у формі фіксації та аналізу вивченості того чи іншого питання з історії архітектури України. Більш глибоким аналізом історико-архітектурних процесів характеризуються праці другої половини XX століття, а саме: "Історія українського мистецтва", "Нариси історії архітектури УРСР", а також низка статей, серед яких - "Этапы исследования наследия" Г.Лебедева (1988), котрі є цілеспрямованою спробою історіографічного узагальнення шляху розвитку історико-архітектурних досліджень України.

Окреме місце посідають праці російських радянських дослідників історії архітектури: Т.Славіна "Исследователи русского зодчества" (1983), Є Кириченко "Архитектурные теории XIX века в России" (1986). Розглядаючи історико-архітектурні дослідження, вони як і попередні покоління російських вчених, схильні оцінювати українську історико-архітектурну спадщину, її здобутки виключно в контексті розвитку російської культури. На початку 1990-х років, коли перед українською наукою було відкрито вільний простір, з'являється велика кількість публікацій з питань розвитку історії та теорії архітектури взагалі, а також з окремих питань становлення і розвитку історії української архітектури. Багато в чому ці розробки стали підґрунтям наукового апарату та дослідницьких підходів даного дослідження.

Отже, можна констатувати, що історіографічний напрямок в історико-архітектурній науці на кінець XX століття сформувався в

окрему історичну дисципліну. Однак його подальший розвиток в Україні потребує поглибленого вивчення на нових науково-методичних засадах досвіду історико-архітектурних досліджень України, їх напрямів, підходів та концепцій.

Актуальність теми.

Виокремлення наукових досліджень з історії архітектури України в окремий науковий напрям є закономірним явищем і етапом у розвитку української науки і культури. Дослідження його розвитку, витоків, особливостей як окремого соціо-культурного явища, набуває особливого сенсу в зв'язку із становленням української державності. Включення історико-архітектурних досліджень України в загальнокультурний контекст спочатку української держави, а потім – у світовий сприятиме розвитку науки і культури та інтеграційним процесам у світове наукове та культурне середовище. Одним із аспектів історії архітектури є розкриття наукових методів дослідників і їх концепцій як важливих складових і як результатів розвитку напряму в цілому. Залучення до наукового обігу досягнень дослідників історії архітектури України всебічно висвітлить своєрідність історико-архітектурних процесів, зробить їх загальновідомими.

У сучасних історико-архітектурних працях спостерігаємо посилення уваги як до законів розвитку історії архітектури, так і до творчої особистості самого дослідника. В таких дослідженнях поєднуються елементи історіографічної, джерелознавчої, бібліографічної та іншої роботи. Їх поява викликана принаймні двома головними обставинами – необхідністю осмислення значної кількості напрацьованого фактологічного матеріалу та ґрунтовних праць і появою нових поглядів та підходів до оцінки історії архітектури, її місця в національній та світовій культурі. Без такої роботи багато надбань української історико-архітектурної науки залишаються не внесеними у широкий культурний процес. Окрім того, можна зазначити і таку актуальну проблему в культурі України, як "повернення" забутих імен її діячів та їх доробку; серед них – імена дослідників історії архітектури України, праці яких з різних причин не отримали свого часу належної уваги та історіографічного аналізу.

Сучасні завдання історії архітектури та загалом історії культури України, вимагають всебічного аналізу досягнень науковців, зокрема напрацьованого методологічного інструментарію для подальшого їх використання та розвитку. Короткий огляд праць з історії української архітектури показує, що попри значні напрацювання з окре-

мих питань, цілісної картини розвитку досліджень історії архітектури України, котра врахувала б і систематизувала усі (або принаймні основні), підходи та напрями - немає. Власне, і мети такої не було, як не було і соціального замовлення на історіографічні дослідження в історико-архітектурній науці. Внаслідок цього не були означені методологічні основи і методи історико-архітектурних досліджень, котрі використовувались скоріше інтуїтивно, ніж усвідомлено. Зазначимо, що не існує і узагальненої систематизації наукового доробку вчених у цій галузі, крім локальних досліджень, котрі лише окреслюють проблему. Таким чином, виникла необхідність проведення широкомаштабного всебічного вивчення розвитку досліджень з історії архітектури України. Зокрема найважливішим зараз уявляється висвітлення початкового етапу формування напрямів і течій історіографії архітектури України та її дослідницького апарату в кінці XIX - на початку XX століття.

Мета дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб визначити особливості розвитку історичних досліджень архітектури України кінця XIX - початку XX століть, показати їх як своєрідне культурне і наукове явище.

Для досягнення поставленої мети вирішувалися такі завдання:

- проаналізувати праці про архітектуру в Україні в кінці XIX - на початку XX століть в їх хронологічній послідовності, створити системну картину розвитку історико-архітектурних досліджень;
- розробити методичні підходи до узагальненого аналізу праць та принципи систематизації його результатів;
- виявити основні методологічні засади, на яких будувалися праці зазначеного періоду;
- встановити періодизацію розвитку історико-архітектурних досліджень;
- показати основні риси історико-архітектурних досліджень України зазначеного періоду.

Хронологічні рамки дослідження - остання чверть XIX - 20-ті роки XX століття.

Науково-практична цінність роботи.

Результати роботи і методологічні підходи, які отримано в процесі дослідження, можуть бути використані:

- при дальшій розробці концепції історії архітектури України як фактологічно-світоглядний орієнтир;
- при дослідженні окремих питань історії архітектури України;

- у викладацькій діяльності в курсі лекцій з історії архітектури України кінця XIX - початку XX століть.

Апробація дисертації та публікація результатів досліджень. Основні положення дисертації викладено в 5-ти журнальних публікаціях, а також обговорювалися у виступах на регіональній науково-практичній конференції "Історико-культурна спадщина Подніпров'я; виявлення і вивчення пам'яток засобами туризму" (Черкаси, травень 1994), Всеукраїнській науково-практичній конференції "Проблеми розвитку туризму в Україні і завдання відновлення історичної пам'яті народу засобами туризму" (Косів, вересень 1994), Міжнародній науково-практичній конференції "Колізії в законодавстві України: проблеми теорії і практики" (Київ, жовтень 1995 р.).

Структура і обсяги роботи. Характер і специфіка поставлених завдань зумовили структуру роботи, яка складається із вступу, трьох розділів (по три підрозділи в кожному), висновків і бібліографії. Дисертація викладена на 152 сторінках машинописного тексту, містить 11 таблиць на 13 сторінках. Список використаних джерел складається з 276 позицій на 25 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

I розділ "Загальний огляд історичних досліджень архітектури України (кінець XIX - початок XX століть)" являє собою викладений у хронологічній послідовності аналітичний огляд праць з історії архітектури України. Матеріал подається трьома послідовними блоками - підрозділами, які визначені важливими моментами соціо-культурного життя в Україні.

Підрозділ 1.1. "1870-ті - 1890-ті" - етап поступового виділення в історичних та історико-архітектурних працях, присвячених історії "загальноруської" архітектури, напряму досліджень історії архітектури України як національного явища. Серед розглянутих досліджень архітектури України праці Ф.Білоуса, Л.Далія, Г.Павлуцького, М.Покровського, Є.Сіцінського, В.Стасова, та інших.

Підрозділ 1.2. "1890-ті - кінець 1910-х" - етап національних пошуків у відносно цілісному науковому полі: від появи і виокремлення історико-архітектурних досліджень України до їх припинення. В роботі розглянуто праці Ф.Вовка (Ф.Волкова), Г.Гагаріна, Ф.Горбачевського, Г.Григоренка, Г.Коваленка, О.Левицького, Ф.Маніковського, В.Модзалевського, Г.Милорадовича, В.Нарбекова, О.Новицького, А.Павлінова, Г.Павлуцького, А.Петрушевича, М.Русова, Є.Сіцінського, О.Сластінова (О.Сластьон), Т.Стефановського, В.Щербаківського, М.Шумицького, та інших.

Підрозділ 1.3. "Кінець 1910-х - початок 1920-х" - етап поділу наукового поля історико-архітектурних досліджень України на дві, до певної міри ізольовані, частини: одна - на терені Радянського Союзу, друга - за його межами. Розглянуто праці Д.Антоновича, Ф.Шміта.

Історико-архітектурні дослідження кінця XIX - початку XX століть, які проаналізовано в даній роботі є лише невеликою частиною існуючих праць цього періоду. Кількість розглянутих досліджень зумовлена не тільки обмеженням обсягом дисертації, а й свідомим вибором більш характерних праць, які давали можливість прослідкувати певні закономірності. Крім цього, автор вважав за доцільне проаналізувати ті праці, які досліджувались менше інших.

Аналіз історико-архітектурної літератури дозволив виділити основні проблемні напрями у дослідженнях історії архітектури України в кінці XIX - на початку XX століть, в основі яких лежать питання розвитку "історичних" стилів та християнської архітектури в Україні, дослідження "старовини" та найбільш резонансне питання: чи існує національний феномен української архітектури.

Ряд дослідників, зокрема Ф.Горностаєв, М.Красовський, Г.Лукомський, А.Павлінов, В.Суслов відповідають на дане запитання заперечно, обґрунтовуючи це наявністю в українській архітектурі впливів різних культур: візантійської, польської, німецької, російської та інших). Наявність сліду інших архітектурних систем в українському зодчестві, на погляд цих дослідників, є ознакою втрати самобутності.

Роботи О.Новицького, Г.Павлуцького, М.Русова, О.Сластьона, В.Стасова, та інших, навпаки, визнають самобутність української архітектури. Погляд на неї як на національний культурний феномен обумовлюється у цих авторів зокрема їх переконаністю у глибоких, дохристиянських витоках дерев'яного народного зодчества України, здатністю до творчої переробки народом всіх впливів, котрі стали етапами розвитку і збагачуючими факторами для української архітектури.

Суспільно-політична ситуація в Україні з першої чверті XX століття характеризувалася поступовим "розгалуженням" та відокремленням частин української нації, етнокультурного простору. Наслідком цього стало виникнення українських центрів наукових досліджень у Чехословаччині, Австрії, США та інших країнах. Вони опинились у різних умовах і певній взаємоізоляції, внаслідок чого дослідження набули у кожному випадку особливих, відмінних рис. Але розвиток історико-архітектурних досліджень у кожному осе-

редку значною мірою був продовженням попередньої наукової роботи, яка здійснювалася у відносно єдиному етнокультурному просторі дореволюційної та довоєнної України.

Окреслюючи в загальних рисах подальший розвиток історико-архітектурних досліджень України, відзначимо, що в СРСР у 30 – 40-ві роки вони, головним чином, мали характер поглиблених досліджень з окремих питань: наприклад, архітектурні школи в Україні (М.Холостенко), стилі в архітектурі України (О.Молокін, С.Татаренко), народна архітектура (С.Таранушенко, М.Холостенко, П.Юрченко), пам'ятки архітектури України та їх охорона (О.Кобелев, М.Сімікін) та інші.

Із повоєнних праць відзначимо працю П.Юрченка "Дерев'яне зодчество України" (1949) як визначне дослідження не тільки за поданим фактичним матеріалом, але і як спробу його систематизації.

Узагальнюючими дослідженнями стали колективні праці: "Нариси історії архітектури УРСР" (1957, 1962) та "Історія українського мистецтва" (1966-1968), що зібрали в собі дослідження багатьох визначних істориків архітектури СРСР того часу; а також "Історія українського мистецтва" В.Січинського (1956), котра узагальнила дослідження історії мистецтв і, зокрема архітектури України, проведені різними поколіннями дослідників поза радянською державою.

В розділі встановлено періодизацію розвитку досліджень історії архітектури України в кінці XIX - на початку XX століть.

II розділ "Науково – дослідницький та класифікаційний апарат" складається з трьох підрозділів. У підрозділі II.1. **"Огляд проявів історико-теоретичної думки в кінці XX століття"** розкривається побудований автором дослідницький апарат, який ґрунтується на аналізі досвіду історико-архітектурних теоретичних вітчизняних досліджень. До уваги в першу чергу беруться останні за часом дослідження як такі, що містять досвід попередніх. Зокрема розглянуто праці дослідників: Д.Аркина, Ю.Асеєва, Г.Вежель, О.Воронова, О.Зевелева, Ю.Євреїнова, В.Єрмолаєва, О.Іконнікова, Є.Кириченко, О.Куркчі, Г.Лебедева, Г.Логвина, І.Маці, В.Нікітіна, О.Раппапорта, Т.Славіної, Н.Смоліної, Д.Фесенка, О.Флієра, В.Чепелика, В.Ясієвича та інших.

На підставі огляду праць з історії та теорії архітектури останньої чверті XX століття (в просторі колишнього СРСР) визначається, що найбільша увага зосереджується на питаннях галузевої (архітектурної) таксономії і систематизації даних; створення загальної картини історії архітектури; витоків та генези архітектурних форм та їх особливостей; зв'язку архітектури та інших

сфер соціуму; природи архітектурної творчості, архітектурної мови; розробки методів та апарату історико-архітектурних досліджень; дослідження історико-архітектурних концепцій.

Методологічні та методичні досягнення сучасних дослідників архітектури є орієнтиром і відправною точкою побудови понятійно-класифікаційного апарату даної роботи.

Підрозділ **2.2. "Обґрунтування та визначення ознак систематизації"** логічно обґрунтовує можливість систематизації праць по історії архітектури за притаманними їм ознаками. **Першою** і найзагальнішою ознакою можемо визначено *світоглядні позиції*. Все розмаїття світоглядних підходів до української архітектури узагальнено зведено до двох типів: "центричного" і "ноосферичного".

"Центрична" світоглядна позиція характеризується припущенням існування центрів "високої", "чистої" цінної культури та існування менш цінних культур, котрі є похідними від "високих", і знаходяться на їх периферії та між ними.

"Ноосферична" світоглядна позиція характерна припущенням рівноцінності культур, які розглядаються як продукт індивідуальних умов розвитку: кліматичних і географічних, етнокультурних і політико-економічних (внутрішніх і зовнішніх) та інших. При цьому не виключається різне значення культур в історичному і, зокрема, історико-архітектурному процесі та їх взаємовпливи.

Друга ознака систематизації визначається за *характером дослідження*. В свою чергу, ця ознака містить дві складові: "описову" та "аналітичну". "Описова" складова проявляється у формах опису, переліку історико-архітектурних фактів. "Аналітична" складова може поєднувати в собі різні форми (методи) аналізу.

Третьою ознакою систематизації прийнято *дослідницькі методи*, використані для відбору та обробки даних.

Їх складовими є дві умовні частини: "галузєва (професійна)" і "позагалузєва (позапрофесійна)".

"Галузєвий" підхід характеризується використанням суто архітектурних даних, "позагалузєвий" - застосуванням окрім того даних з інших професійних сфер: культурології, психології, філософії, географії та інших. За аспектами досліджень для обох підходів можливе як "вибіркове", так і "комплексне" притягнення даних; в апараті вони є додатковими складовими ознаками.

Метод обробки даних розкладений на такі простіші методи (складові):

- історико-фактологічний (опис фактів з історії архітектури у

загальноісторичному контексті і теоретичні побудови на цій основі);

- порівняльний (теоретичні побудови на основі співставлення та порівняння даних);
- систематизаційний (теоретичні побудови на основі типології, класифікації та систематизації історико-архітектурних даних);
- генезичний (теоретичні побудови на основі виявлення глибинних чинників та умов, котрі визначають особливості архітектури).

Четвертою ознакою систематизації визначено аспекти, які вивчають дослідники. Існує дві групи аспектів: професійні і позапрофесійні. Серед професійних аспектів: конструкційний, стильовий, архітектонічний, композиційний, декору, характерних рис (архітектурних явищ), містобудівний. Серед позапрофесійних аспектів: географічний (об'єднує всі чинники природно-кліматичного характеру); соціологічний (об'єднує комплекс чинників, пов'язаних з соціальними структурами суспільства, їх розвитком і дією); культурологічний (чинники, пов'язані з духовним розвитком соціуму і його проявами у мистецтвах, фольклорі, науці) та інші.

П'ятою ознакою систематизації визначено погляди дослідників на джерела культурного впливу на формування української архітектури. Умовно вони можуть бути узагальнені і схематизовані за географічним напрямом на джерело (стосовно України) таким чином:

- схід - Індія, Китай, Монголія;
- південний схід - кавказькі культури, Месопотамія;
- південь - азійські, магометанські;
- південний захід - Греція, Візантія;
- захід - європейські;
- північний захід - скандинавські;
- північ та північний схід - російські.

Подібне узагальнення дозволяє запропонувати символічне зображення напрямів впливу - стрілками, за географічним напрямом спрямованими на вірогідне джерело; автохтонних чинників - крапкою.

Підрозділ II.3. "Результати аналізу та систематизації" являє собою розроблену автором таблицю, в якій історико-архітектурні праці систематизовано в хронологічній послідовності за ознаками світоглядної позиції автора, характеру праці, методу, аспектів дослідження тощо.

III розділ. "Огляд напрямів історико-архітектурних досліджень України в кінці XIX - на початку XX століть" вміщує три

підрозділи. У підрозділі III.1. "Основні методологічні "лінії", їх особливості" простежено розвиток основних методів, що застосовуються в історико-архітектурних дослідженнях. Виділено чотири принципово відмінних методи обробки історико-архітектурних даних, введено поняття "лінії методу" - траєкторії розвитку окремих методів у дослідженнях історії архітектури України.

У підрозділі III.2. "Особливості розвитку ліній методу історико-архітектурних досліджень" висвітлюється розвиток чотирьох основних методів, що зустрічаються в історико-архітектурних дослідженнях України кінця XIX - початку XX століття: історико-фактологічного, порівняльного, систематизаційного, генезичного. Розвиток кожного розглядається як одна з ліній розвитку методу. Зокрема *історико-фактологічна лінія методу*, що являє собою первинний етап обробки даних, притаманна більшості праць і може розглядатися як принцип ототожнення історії архітектури з послідовністю історико-архітектурних подій.

Аналіз праць, в яких застосовується цей метод, дозволяє визначити три умовні рівні складності розуміння авторами свого об'єкту дослідження:

- I. факти історії архітектури, їх хронологічна послідовність;
- II. архітектурні характеристики та ідеї: стиль, тип, конструкція та інше;
- III. соціокультурні ідеї, їх прояв у архітектурі.

Визначено, що першому рівню розвитку поняття об'єкту відповідні історико-описові роботи, другому - комплексні професійні дослідження, третьому – узагальнюючі побудови із охопленням позапрофесійних сфер, питань розвитку та генези архітектурних систем на культурологічному рівні.

Наступна, *порівняльна лінія методу*, використовується майже всіма дослідниками. Як і у попередньому випадку, розвиток порівняльного методу йде перш за все шляхом розширення розуміння предмету і об'єкту досліджень. Розглянуті праці дозволяють визначити три рівні об'єкту:

- будівлі і їх особливості;
- архітектурні ідеї та характеристики;
- соціо-культурні ідеї в архітектурі.

В роботі визначено три рівні предмету дослідження:

- культурно-політичні ідеї та візуальні факти;
- архітектурно-будівельні ідеї та комплексне охоплення теоретичних і практичних аспектів професійної сфери;

- соціокультурні ідеї в архітектурі.

Систематизаційна лінія методу розроблена на підставі аналізу праць з історії архітектури України, зокрема Д.Антоновича, Ф.Вовка, Г.Лукомського, О.Новицького, А.Павлінова, М.Русова, І.Свенціцького, Є.Сіцінського, О.Уварова, Ф.Шміта та інших. До її основи покладено ознаки систематизації як за характеристиками професійної сфери, так і за ознаками дотичними до позапрофесійних сфер (культурологічної, географічної, етно-психологічної та інших).

Аналіз розвитку об'єктів систематизації в цих працях дозволяє визначити два рівні їх складності. Так, у дослідженні А.Павлінова "История русской архитектуры" (1884) дерев'яні храми південної Росії класифіковані за характером плану та за особливостями загальної об'ємно-просторової композиції - систематизаційними ознаками, котрі можуть бути названі "професійними" як суто галузеві. Це перший рівень складності об'єкту систематизації. Його зафіксовано також у працях Ф.Вовка, О.Новицького, М.Русова та інших.

До другого рівня складності об'єкту систематизації віднесено соціокультурні та інші позапрофесійні особливості архітектури. Наприклад, у праці О.Новицького "История русского искусства" (1899) храми класифікуються за історико-культурними витоками архітектурних форм. Такий тип об'єкту систематизації присутній також у працях М.Красовського, Г.Лукомського, М.Русова, І.Свенціцького, Є.Сіцінського та інших.

Генезична лінія методу ґрунтується на національних, етно-психологічних, естетичних, ментальних та інших особливостях існування народу. Виявлення цього методу здійснено на підставі аналізу праць Г.Гагаріна, Л.Даля, П.Лашкарьова, А.Лефевра, О.Новицького, Г.Павлуцького, М.Русова, Є.Сіцінського, О.Сластьона, В.Стасова, В.Суслова, І.Шараневича та інших. Застосування даного методу дозволяє розкрити глибинні рушійні сили архітектурно-будівельного процесу, його зв'язок з загальною спрямованістю національної культури народу. Генезичному методу властивий об'єкт - архітектура як соціокультурний феномен. Рівні розвитку об'єкту в дослідженнях за час з кінця ХІХ - до початку ХХ століття ще не відстежуються внаслідок відносно короткого шляху розвитку цього методу.

У підрозділі III.3. "Взаємозв'язок історико-архітектурних досліджень та практики будівництва і реставрації в Україні кінця ХІХ - початку ХХ століть" проведено аналіз прикладів

реставраційної практики та будівництва в Україні в кінці XIX - на початку XX століття, який показує, що світоглядні позиції, притаманні історико-архітектурним працям того часу, знайшли відображення і в тогочасній архітектурно-будівельній діяльності, оскільки наука і практика ще не були розділені і знаходились у єдиній сфері інтересів фахівців.

Світоглядне бачення з позицій **центричності** проявилось зокрема в ідеях чистоти стилю, що відобразилося в **історико-архітектурній** сфері наявністю "стилістичних" теорій, а у **реставраційно-будівельній** - створенням об'єктів, ідеальних у "стильовому розумінні". Прикладом можуть бути псевдовізантійський та псевдоруський стилі, поширені в Російській імперії в кінці XIX - на початку XX століття.

У **реставрації** метод архітектурної творчості з позицій центричного світогляду можна назвати "орієнтовано-стильовим" - за ознакою орієнтації на "належний стиль"; а у **будівництві** - "імітаційно-стильовим", зважаючи на існування канонізованого еталону архітектурного рішення, котрий вимагає імітувати визначений зразок (руськовізантійський та псевдоруський стиль).

У проектуванні **типів громадських будівель**, таких як школи, університети, вокзали та інших, можемо також відзначити прояви центричних світоглядних позицій. Ознакою може бути ігноруюче відношення новобудови до архітектурних традицій свого середовища.

Властиве **світоглядним позиціям ноосферичності** розуміння рівноцінності культур, проявилось в історико-архітектурній сфері у вигляді ідей "перетікання" сусідніх народних культур і, зокрема, архітектури; існування прадавніх автохтонних архітектурних систем етно-культурної природи, порівняно з якими "історичні стилі" - явище відносно молоде і має культурно-політичну природу. Ці світоглядні позиції проявилися також **при реставрації** пам'яток архітектури - у збереженні та прояві всіх культурних нашарувань. Метод такої архітектурно-реставраційної діяльності умовно названо "історично-проявленим" за ознакою відображення у реставрованих пам'ятках усіх історичних нашарувань. У будівництві **громадських типів будівель** ноосферичний світоглядний підхід виявився у використанні як форм місцевої архітектурної традиції, так і надбань світової архітектури. За головною ознакою - орієнтацією на місцеву специфіку та традиції, такий метод у дисертації названо "орієнтовно-традиційним".

ВИСНОВКИ

У висновках вміщено основні підсумки дослідження, що в узагальненому вигляді відтворюють зміст і систему обґрунтування авторської концепції, її новизну.

1. Проведена робота дозволяє стверджувати, що українська історико-архітектурна наука почала формуватися у XIX столітті як цілісне своєрідне наукове і культурне явище з різними методологічними напрямками та світоглядними підходами. В дисертації створено цілісну картину розвитку історико-архітектурного наукового поля кінця XIX - початку XX століть, визначено роль і значення окремих досліджень та їх авторів, частину з яких у радянські часи було викреслено з наукового і культурного обігу.

2. До основної проблематики історико-архітектурних досліджень України в кінці XIX - на початку XX століть належать питання про існування української архітектури як національного феномену, витоки і генезу форм української дерев'яної та мурованої архітектури, питання розвитку "історичних" стилів та християнської архітектури в Україні, дослідження "старовини" і народної культури. Аналіз розвитку історико-архітектурних українських досліджень даного періоду дозволяє визначити серед малодосліджених праць такі, що є непересічними у світлі новітніх наукових досягнень та сучасного світогляду.

3. Розроблено методику узагальненого аналізу історико-архітектурних досліджень та принципи системного викладу його результатів. За їх допомогою проведено аналіз історико-архітектурних праць (таблиця II.1.)

4. Визначено основні методи історико-архітектурних досліджень України в кінці XIX - на початку XX століття (історико-фактологічний, порівняльний, систематизаційний, генезичний) і проаналізовано їх розвиток. Описано чотири загальні рівні розширення понять об'єкту і предмету дослідження, які виникали послідовно, але надалі існували паралельно.

I рівень: об'єкт - матеріалізовані факти, предмет - культурно-політична ідея ("християнська архітектура", "давня архітектура" та інше); II рівень: об'єкт - професійна характеристика (конструкція, композиція та інше), предмет - архітектурно-професійна ідея (тип, стиль, жанр та інше); III рівень: об'єкт - особливості архітектури, естетики, смаку, предмет - етнокультурна ідея (народний стиль, автотонна архітектура та інше). Аналіз розвитку поняття об'єкту дозволяє зробити висновок про існування IV рівня: об'єкт - праці з історії архітектури; предмет - відображення розвитку історії архі-

текстури в працях.

В результаті дослідження автором визначено, що існує певна відповідність між рівнем розвитку розуміння понять об'єкту та предмету, й методами аналізу історико-архітектурних даних. Так, дослідженням, у яких фіксуємо перший рівень, властиве застосування історико-фактологічної та порівняльної ліній методу. Дослідженням другого рівня - засоби систематизації, порівняння, історико-фактологічного опису архітектурних об'єктів. Для праць третього рівня характерне застосування засобів досліджень генези етнокультурних стилів (опис, порівняння і систематизація використовуються як допоміжні). У дослідженнях четвертого рівня застосовано засоби систематизації та історіографії історико-архітектурних праць.

Доведено, що на рівні методів, об'єкта та предмета існує взаємозв'язок між науковими дослідженнями, будівництвом та реставрацією.

5. Розроблено основи періодизації, на підставі особливостей розвитку історико-архітектурних досліджень в різні періоди розвитку.

6. Встановлено, що серед методологічних засобів, котрими користувались дослідники історії архітектури України в кінці XIX – на початку XX століття, найбільш важливим для аналізу історико-архітектурного матеріалу є генезичний метод. Він використовувався українськими дослідниками Г.Коваленком, О.Новицьким, О.Сластьоном, Ф.Шмітом, В.Щербаківським та іншими. Застосування генезичного методу, особливо в поєднанні з ноосферичними світоглядними позиціями, дозволяє найбільш повно і всебічно виявити національні риси і самобутність української архітектури.

7. Отже, детальне вивчення наукових праць про архітектуру України кінця XIX – початку XX століття дало можливість автору розробити методику подальшого дослідження даної проблеми, що може сприяти розвитку історіографії історико-архітектурних досліджень як окремого наукового напрямку.

Подальший розвиток теми можливий у таких напрямках:

- залученні максимального числа праць для аналізу;
- поглиблення аналізу кожної наукової праці за допомогою розробленої автором методики;
- застосуванні розробленої автором методики для аналізу історико-архітектурних праць інших хронологічних періодів, тобто середини та кінця XX століття та авторів інших країн;
- створенні банку даних на основі напрацьованого матеріалу;
- створенні периферії банку даних для використання і застосування зібраної інформації.

Основні висновки та положення дисертації опубліковано:

1. Гончаренко М.Е. Досвід історичних досліджень архітектури українських храмів за вибраними працями кінця XIX - початку XX століть // Архітектурна спадщина України - К., 1996. - Вип. 3. - С. 213-219.

2. Гончаренко М.Е. Наукова школа історії архітектури України на межі XIX - XX століть // Вісник Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. - 1998. - №1. - С. 21-26.

3. Гончаренко М.Е. До питання становлення і розвитку історико-архітектурних досліджень України // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. - 1999. - №5. - С. 3 - 7.

4. Гончаренко М.Е. Деякі напрями розвитку історико-архітектурних досліджень України в кінці XIX - початку XX століть // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. - 1999. - №4. - С. 6 - 11.

5. Гончаренко М.Е. Антонович Дмитро Володимирович // Українська біографістика: 36. наук. пр. - Київ: РІО, 1999. - Вип.2. - С. 64-67.

6. Гончаренко М.Е. Туризм як засіб краєзнавчих досліджень // Регіональна науково-практична конференція "Історико-культурна спадщина Подніпров'я: Виявлення і вивчення пам'яток засобами туризму" (19-20 квітня 1994 року): Тези доповідей і повідомлень. - Київ; Черкаси, 1994. - С. 19-21.

7. Гончаренко М.Е. Внесок Євтима Сіцінського у науково-краєзнавчі дослідження Поділля // Всеукраїнська науково-практична конференція "Проблеми розвитку туризму в Україні і завдання відновлення історичної пам'яті народу засобами туризму" (вересень 1994 року): Тези доповідей та повідомлень. - Київ: Косів: Київ друк. ФПУ, 1994. - Ч.1. - С. 49-50.

8. Гончаренко М.Е. Деякі аспекти методу правових систем // Колізії в законодавстві України: проблеми теорії і практики: Міжнародна науково-практична конференція, Київ, 23-24 жовтня 1995 року / Ю.С.Шемшученко (відп.ред.) та інші. - Київ: Генеза, 1996. - С. 76-78.

Гончаренко М.Е. Становлення історичних досліджень архітектури України (кінець XIX - початок XX століть). - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури за спеціальністю 18.00.01 - теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури. Академія образотворчих мистецтв і

архітектури Міністерства культури і мистецтв України, Київ, 2000.

Дисертацію присвячено питанням розвитку напрямів, підходів, методів у історико-архітектурних дослідженнях України в кінці XIX – на початку XX століть, в тому числі маловідомих. У дисертації розроблено методику порівняльного аналізу праць з історії архітектури за ознаками світоглядних підходів, методологічних напрямів та інше. Визначено ряд напрямів у розвитку дослідницьких підходів, методів історико-архітектурних досліджень України, зокрема виявлено особливості методу генези, який може бути застосований для дослідження актуальних сьогодні питань з історії та теорії архітектури України. Запропоновано методику систематизації праць з історії архітектури за ознаками світоглядного підходу, методологічного напрямку, типу дослідження та інше. Простежено особливості розвитку наукового поля, сформованого працями з історії архітектури України кінця XIX - початку XX століть.

Ключові слова: історико-архітектурні дослідження, світогляд, напрям, метод, картина розвитку досліджень.

Гончаренко М.Э. Становление исторических исследований архитектуры Украины (конец XIX - начало XX веков). - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата архитектуры по специальности 18.00.01 - теория архитектуры, реставрация памятников архитектуры. Академия изобразительных искусств и архитектуры Министерства культуры и искусств Украины, Киев, 2000.

Диссертация посвящена вопросам развития направлений, методов, подходов в историко-архитектурных исследованиях Украины в конце XIX - начале XX веков, в том числе малоизвестных.

Определен временной период формирования истории архитектуры Украины как науки (конец XIX века), а также ее характерные особенности в конце XIX – начале XX веков. К особенностям, в частности, могут быть отнесены основные вопросы исследований: существует ли украинская архитектура как национальный феномен; в чем сущность характерных особенностей украинской архитектуры; как в ней отразились влияния других культур и архитектур.

В диссертации разработана методика сравнительного анализа и систематизации трудов по истории архитектуры по признакам мировоззренческих подходов, методологических направлений. С ее помощью проведен анализ и систематизация избранных трудов по истории архитектуры Украины данного периода, результаты поданы в форме таблицы. Она позволила проанализировать количествен-

ные и качественные проявления историко-архитектурных исследований, определить динамику существования отдельных составляющих (методов, подходов, аспектов исследований). Определен ряд направлений в развитии исследовательских подходов и методов в историко-архитектурных исследованиях Украины, в частности выявлены особенности метода генезиса, который может использоваться для исследования актуальных сегодня вопросов истории и теории архитектуры Украины. Метод генезиса определен как наиболее прогрессивный в историко – архитектурных исследованиях Украины конца XIX – начала XX века. Его отличительная черта – поиск глубинных истоков архитектурных явлений, как правило выходящий за пределы профессиональной области. Так, посредством метода генезиса исследователи находят взаимосвязи архитектурных явлений с природно-климатическими условиями, психо-физическими особенностями этноса, социо-культурными, политическими и другими факторами. Также рассматриваются другие методы обработки информации: историко-фактологический, сравнительный, систематизационный.

Сформулированы две обобщенные мировоззренческие позиции: центрическая и ноосферическая, которые во многом определяют ход исследования, его методические и методологические средства. Развитие обеих мировоззренческих позиций происходило параллельно, анализ позволил определить как более прогрессивный ноосферический подход. Его особенность состоит в усмотрении взаимосвязи между разными областями социо-культурной деятельности, в том числе архитектурной. Как правило, ноосферический подход сочетается с методом генезиса, создавая особый научный продукт, который близок к исследованиям так называемого "структурного метода" середины – второй половины XX столетия и может рассматриваться как его предвестник.

Выявлены основные направления развития понятий объекта и предмета историко-архитектурных исследований, их взаимосвязь. В основе этих направлений поэтапное расширение понятий. Объект: материализованные факты – профессиональная характеристика – особенности архитектуры – труды по истории архитектуры; предмет: культурно-политическая идея – архитектурно-профессиональная идея – этно-культурная идея – отражение развития истории архитектуры в исследованиях. Ценностная оценка разных уровней развития объекта и предмета не проводится, поскольку они употреблялись для решения разных типов задач, появляясь последовательно и дальше существовали параллельно, взаимо-

дополняя друг друга.

Прослежено развитие научного поля, сформированного трудами по истории архитектуры Украины периода конца XIX - начала XX веков. Его особенностью есть географическое разделение разных направлений исследований, а также уничтожение наиболее прогрессивных течений исследований в рамках социальной политики на территории Украины в XX веке.

С точки зрения примененных исследователями методов рассмотрены некоторые примеры строительства и реставрации этого периода.

Ключевые слова: историко-архитектурные исследования, мировоззрение, направление, метод, картина развития исследований.

Goncharenco M.E. Manuscript. Formation of historical researches of the Architecture of the Ukraine (end of XIXth – beginning of XXth centuries).

This dissertation was written toward to Ph.D. degree in architecture, speciality number 18.00.01 - theory of the architecture, restoration of monuments of architecture. Academy of fine arts and architecture of the Ministry of culture and arts of Ukraine, Kyiv, 2000).

This dissertation is dedicated to many interesting such as development and methods of historical and architectural researchers in the Ukraine (end of XIXth – beginning of XXth centuries), including very unknown and unique researchers. In this dissertation was developed new methodology of analysis by history of architecture and different approaches and directions. Also in this dissertation has been defined few new directions for further development of historical researches architecture of the Ukraine. Such as unique method of genesis, which could be applicable for future researches. Also was proposed new methodology for analysis and systematisation of such controversial topic like history of architecture.

In this dissertation where brightly solved few specific questions of history architecture of the Ukraine (end of XIXth – beginning of XXth centuries).

Key words: historical and architectural researchers, outlook, directions, method, picture of development of researchers.

Підписано до друку 28.01.2000 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Наклад 100. Зам. 30.

м. Київ-150, вул. Червоноармійська, 57/3, к.201.
Видавництво "Науковий світ"
227-41-23, 294-71-27

УТІВІР

АВ 44.751

Мист